

An Approach to the Critique and Analysis of the Arabic Translations of Some Ghazals of Hafez by Amin al- Shawarbi and Ali Abbas Zulekha

Eenayatallah Fatehinejad*

Associate Professor, Department of
Arabic Language and Literature, Central
Tehran Branch, Islamic Azad
University, Tehran, Iran

Abstract

The *Divan* of Hafez's ghazals was first translated into Arabic in the mid-20th century by Ibrahim Amin al-Shawarbi. Since then, figures such as Muhammad al-Furati, Ali Abbas Zulekha, and Salah al-Sawi have rendered either the entire collection or selected portions into Arabic. In this article, the author seeks to critically examine the translations by Amin al-Shawarbi and Ali Abbas Zulekha. The primary weaknesses in both translations arise first from an erroneous reading of the verses and a flawed interpretation of the intended message, and second from the use of inappropriate or occasionally incorrect lexical equivalents. The translators' insufficient familiarity with the spirit of the Persian language—especially their inability to grasp Hafez's elegant, captivating metaphors, similes, and often

* Corresponding Author: fatehieenayat@gmail.com

How to Cite: Fatehinejad, E. (2025). An Approach to the Critique and Analysis of the Arabic Translations of Some Ghazals of Hafez by Amin al-Shawarbi and Ali Abbas Zulekha. *Translation Researches in the Arabic Language and Literature*, 14 (31), 363-392. doi: [10.22054/RCTALL.2025.79716.1737](https://doi.org/10.22054/RCTALL.2025.79716.1737)

ambiguous or intricate expressions—has frequently hindered their ability to convey the original message accurately, resulting in textual distortions.

Furthermore, the mode of expression and transmission of concepts, particularly in Zulekha's translation, not only fails to match the enchanting, robust, and almost miraculous quality of Hafez's language but at times diverges significantly from it. In several instances, neither translation succeeds in transferring the profound thoughts, sublime ideas, and cryptic meanings of Hafez—presented in the most exquisite forms—to the target language and its audience. Instead, the rendering of weak or even trivial interpretations has, in effect, reduced *Lesan al-Ghayb* (the Tongue of the Unseen)—who epitomizes Persian literature, culture, and the very soul of the Persian language—to that of an ordinary, or even nonsensical, poet in the eyes of Arabic readers.

Keywords: Hafez's ghazals, Critique, Arabic translations, al-Shawarbi, Zulekha.

Introduction

There is no doubt that translating poetry—a medium imbued with human emotions and sentiments—is an exceedingly challenging task, and the deeper the poetry, the more formidable its translation becomes. This is particularly true for Hafez's *Divan* of ghazals. Through creativity and innovation, Hafez employs a language of symbols and exquisite metaphors, crafting a linguistic style that is uniquely his own. His artistry lies in the manner in which words in his poetry depart from their literal meanings and, much like actors on a stage, assume roles far removed from their inherent definitions. Words that in everyday usage might carry negative or vulgar connotations—such as those for taverns, drunkenness, or rogue mystics—are, in Hafez's poetic realm, endowed with a refined and unexpected beauty. Conversely, terms associated with sanctity and spiritual elevation—like mosque, khanqah (Sufi lodge), Sufi, ascetic, and pious sheikh—

are stripped of their hallowed character and sometimes burdened with negative or trivial implications.

Thus, if the translator of Hafez's poetry—known as *Lesan al-Ghayb* (the Tongue of the Unseen) and who, as he himself asserts, composes his verses through divine inspiration—fails to familiarize himself with the poet's distinctive language and does not fully apprehend the symbolic nuances, lofty themes, and profound ideas expressed in the most elegant forms, the resulting translation will inevitably convey weak or even absurd concepts to the reader. The research methodology of this article is descriptive-analytical, grounded in a detailed critique of the translated verses.

Literature Review

In recent years, several theses and articles have been published critiquing the Arabic translations of Hafez's ghazals. These include:

- *A Short Critique of Salah al-Sawi's "Diwan al-Ishq"* by Professor Nader Nezam Tehrani (*Literary Text Research Journal*, Vol. 2, No. 6, Winter 1998);
- *Ibrahim Amin al-Shawarbi and Muhammad al-Furati's Reception of Hafez Shirazi's Eighth Ghazal* by Dr. Hojjat Rasouli and Maryam Abbasalinejad in *Research in Comparative Literature* (No. 16, Winter 2014);
- *A Critique and Analysis of the Arabic Translations of Hafez's Ghazals* by Mohammad Reza Azizi in *Arabic Language and Literature Journal* (Issue 11, Fall/Winter 2014);
- *Ibrahim Amin al-Shawarbi's Reception of Hafez Shirazi's Poetry (20 Ghazals as Samples)*, an article derived from Manijeh Teymouri's MA thesis under the supervision of Seyyed Fazlollah Miraqadri, University of Shiraz, 2013;
- *A Comparative Study of Abbas Zulekha's and the Researcher's Reception (The First 20 Ghazals of the Divan)*, an article derived from Fatemeh Barzegar's MA thesis under the supervision of Seyyed Fazlollah Miraqadri, University of Shiraz, 2016.

Additionally, Dr. Azartash Azarnoush, in his article “*Hafez in the Realm of the Arabic Language*” published in *The Great Islamic Encyclopedia* (Vol. 19, pp. 677–680, 2011), surveys the work and efforts of Arab scholars in Hafez studies and critiques various aspects of the Arabic translations of Hafez’s *Divan*.

Conclusion

1. Both Ali Abbas Zulekha and Amin al-Shawarbi, in certain instances, either misunderstood the original message or misread the verses, thereby failing to adequately convey the concepts and meanings of Hafez’s poetry. In some cases, such misinterpretations have led to distortions of the original text.
2. Even when both translators managed to comprehend the source text, their translations often fell short in effectively communicating the intended concepts to an Arabic-speaking audience, resulting in a noticeable lack of equivalence and balance between the source and target texts.
3. In many instances, al-Shawarbi—owing to his deeper familiarity with the Persian language and the idioms, expressions, and metaphors inherent in Hafez’s *Divan*—was more successful in selecting appropriate lexical equivalents and delivering a more acceptable translation.
4. Zulekha, on the other hand, does not adhere to a consistent translation methodology. At times, he employs a source-oriented approach, adhering to a literal, word-for-word translation in an attempt to remain completely faithful to the original text; at other times, he adopts a target-oriented approach, favoring a freer, more communicative style. In contrast, al-Shawarbi has attempted to strike a middle ground by balancing fidelity to the source text with the selection of a more eloquent language for conveying its meanings—although this balance has not always been achieved successfully.

رهیافتی به نقد و تحلیل ترجمه عربی برخی غزلیات حافظ از امین الشواری و علی عباس زلیخه

دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد
اسلامی، تهران، ایران

* عنایت‌الله فاتحی‌نژاد

چکیده

دیوان غزلیات حافظ نخستین بار در میانه‌های سده بیستم میلادی توسط ابراهیم امین الشواری به عربی برگردانده شد و از آن پس کسانی چون محمد الفراتی، علی عباس زلیخه و صلاح الصاوی همه غزلیات یا منتخباتی از آن را به عربی ترجمه کردند. نگارنده در این مقاله برآن است تا دو ترجمه امین الشواری و علی عباس زلیخه را مورد نقد و بررسی قرار دهد. از عمده‌ترین نقاط ضعف و کاستی‌های هر دو ترجمه نخست خوانش نادرست ابیات و تلقی و دریافت اشتباه پیام و سپس برابرگزینی‌های نامناسب و گاه غلط مترجمان است. عدم آشنایی کافی به روح زبان فارسی و به ویژه عدم درک درست تشبیهات و استعارات زیبا و دلنشین و گاه عبارات دارای ابهام و پیچیده و معلق حافظ در موارد بسیاری دو مترجم را در انتقال صحیح پیام ناکام گذاشته و منجر به تحریف متن شده است. همچنین شیوه بیان و انتقال مفاهیم به ویژه در ترجمه علی عباس زلیخه نه تنها توان همسنگی و هماوردی با زبان دلنشین، استوار و اعجاز‌گونه حافظ را ندارد که گاه فرسنگ‌ها از آن به دور است؛ به گونه‌ای که در هر دو ترجمه، گاه نه تنها آن پیام، تأثیر، زیبایی و شیرینی و حلاوت معانی رمزی حافظ و آن تفکرات عمیق و اندیشه‌های والای وی که در زیباترین قالب‌ها عرضه شده است به زبان مقصد و گیرنده منتقل نمی‌شود که با ارائه مفاهیم و معانی سست و گاه سخیف، لسان‌الغیب که در یک کلام نماد ادبیات و فرهنگ ایرانی و روح زبان فارسی است در چشم عرب‌زبانان تا حد شاعری عادی و حتی گاه بیهوده گو فرو می‌لغزد.

کلیدواژه‌ها: غزلیات حافظ، نقد، ترجمه‌های عربی، الشواری، زلیخه.

۱. مقدمه

تردیدی نیست که ترجمه شعر که بیان عواطف و احساسات انسانی است، کاری بس دشوار است و هر اندازه که شعر استوارتر باشد، ترجمه آن دشوارتر است؛ به خصوص دیوان غزلیات حافظ که شاعر در آن با خلاقیت و ابتکار و به کارگیری زبان رمز و استعاره‌های زیبا و دلنشین، زبانی اختراع کرده است که مختص خود اوست. هنر حافظ این است که در شعر او کلمات از معانی حقیقی و اصلی خود خارج شده و همچون بازیگران صحنه یک نمایش نقشی به جز حقیقت وجودی خود بازی می‌کنند و چه بسیار واژه‌هایی که در عالم واقع معنایی ناپسند و منفی دارند، همچون خرابات و خراباتی و میخوارگی و رندی و رندان می‌پرست، اما حافظ در عالم شعر آن‌ها را لباسی زیبا پوشانده است؛ این در حالی است که به طور برعکس، زیبایی، تعالی و قداست کلماتی مانند مسجد، خانقاه، صوفی و زاهد و شیخ پاکدامن را از آن‌ها سلب کرده و معنایی منفی و گاه پست و سخیف و حقیر به آن‌ها بخشیده است.

بنابراین اگر مترجم اشعار حافظ که لسان‌الغیب است و به گفته خود او، سروده‌هایش نوعی الهام خداوندی است: «حسد چه می‌بری ای سست نظم بر حافظ - قبول خاطر و لطف سخن خداداد است»، با زبان خاص شاعر آشنا نباشد و از آن معانی رمزی و مضامین و افکار و اندیشه‌های والا که در زیباترین قالب‌ها عرضه شده است، درک درستی نداشته باشد، مفاهیم و معانی سست و گاه سخیف به خواننده القا خواهد کرد و حافظ را که در یک کلام نماد فرهنگ ایرانی و روح زبان فارسی است در چشم غیرفارسی‌زبانان تا حد شاعری عادی و متوسط و حتی گاه مهممل‌باف تنزل خواهد داد و نه تنها خدمتی در حق شعر و ادب و فرهنگ ایرانی نخواهد کرد که چهره آن را مخدوش خواهد ساخت.

ترجمه اشعار و غزلیات حافظ به زبان عربی با کار ابراهیم امین الشواربی آغاز می‌شود. وی در ۱۹۴۳ میلادی از رساله دکتری خود تحت عنوان «حافظ الشیرازی شاعر الغناء و الغزل فی ایران» در دانشگاه فؤاد اول در قاهره دفاع کرد و یک سال بعد، آن را در مطبعة المعارف قاهره با مقدمه طه حسین به چاپ رسانید (ن. ک: آذرنوش، ۱۳۹۰: ۶۷۷/۱۹). سپس به ترجمه غزلیات حافظ روی آورد و کتاب *أغانی شیراز و غزلیات حافظ الشیرازی* را در ۱۹۴۴ میلادی به همت لجنة التألیف والترجمة و النشر در ۱۹۴۴ میلادی در قاهره

منتشر کرد. پس از وی محمد الفراتی (۱۸۸۰-۱۹۷۸ میلادی) شاعر و ادیب سوری گزیده‌ای از سروده‌های مولانا و سعدی و حافظ را در مجموعه‌ای به نام *روائع من الشعر الفارسی* (۵۰ غزل) به عربی برگرداند؛ همچنین صلاح الصاوی ۳۰ غزل از دیوان حافظ را با نام *دیوان العشق* در ۱۳۶۷ ش (انتشارات رجا) ترجمه و چاپ کرده است. علی عباس زلیخه شاعر و ادیب سوری در ۲۰۰۸ و ۲۰۱۴ میلادی غزلیات حافظ را با نام *مجموع دیوان حافظ الشیرازی* به عربی ترجمه و شرح کرده است و اخیراً استاد نادر نظام تهرانی (۱۳۹۸) ترجمه‌ای منظوم از کل دیوان حافظ را منتشر کرده است. یوسف ویکتور الکک (کویت، ۲۰۰۰)، محمد مهدی جواهری در کنوز من الفرس، محمد علی شمس‌الدین (بیروت، ۲۰۰۵) و عمر شبلی الصویری (بیروت، ۲۰۰۶) نیز منتخباتی از اشعار حافظ را به عربی برگردانده‌اند (برای اطلاع بیشتر درباره‌ی این ترجمه‌ها، ن. ک: عزیزی، ۱۳۹۳: ۸۹-۹۱).

۲. پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش

نگارنده در این مقاله ضمن ارج نهادن به تلاش‌های مترجمان غزلیات حافظ به عربی برآن است تا ترجمه‌ی امین الشواربی و علی عباس زلیخه از دیوان حافظ را با تکیه بر ترجمه‌ی غزل‌های سوم، یازدهم و یکصد و دهم مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد و برای سؤال‌های زیر پاسخی مناسب بیابد:

– چرا مترجمان دیوان حافظ از عهده‌ی انتقال مفاهیم و مضامین والای شعر حافظ به خوبی برنیامده‌اند؟

– لغزش‌های مترجمان بیشتر در چه زمینه‌هایی بوده است؟

– کدام ترجمه در انتقال پیام از زبان مبدأ به زبان مقصد موفق‌تر بوده است؟

با توجه به پرسش‌های پژوهش، فرضیه‌های زیر مدنظر قرار گرفته است:

– هردو مترجم با اینکه زحمت بسیاری در ترجمه‌ی دیوان حافظ متحمل شده‌اند در انتقال معانی، مفاهیم و معادل‌یابی واژگان و کشف برابرگزینی‌ها گاه دچار ضعف و تزلزل شده‌اند؛ زیرا در موارد بسیاری جنبه‌های زیباشناختی و روح و جوهره‌ی اشعار حافظ بر خود آنان پوشیده مانده است و در نتیجه به درستی به زبان مقصد انتقال نیافته و خواننده

عرب‌زبان، شیرینی و حلاوت الفاظ زیبا و معانی دل‌انگیز و فاخر شعر حافظ را نمی‌چشد. – خوانش‌های نادرست مانند، برداشت و تلقی غلط از زبان مبدأ و اتکای بیش از حد بر ترجمه لفظ به لفظ و برابری‌های نامناسب از لغزشگاه‌هایی است که هر دو مترجم و به ویژه علی عباس زلیخه در آن گرفتار آمده‌اند.

– از آنجا که امین الشواربی حافظ‌شناسی را اساس پژوهش‌های خود قرار داده و به ویژه رساله دکتری خود را – همانگونه که پیشتر گفته شد – به حافظ و غزلیات او اختصاص داده، طبیعتاً با زبان حافظ و اصطلاحات، تعبیر و استعارات ابداعی وی و به طور کلی با روح زبان فارسی آشنایی بیشتر داشته است و از این رو در انتقال معانی و مفاهیم و معادل‌یابی واژگان بسیار کمتر از علی عباس زلیخه دچار لغزش و ضعف و تزلزل شده است.

۳. پیشینه پژوهش

درباره نقد و بررسی ترجمه‌های غزلیات حافظ به عربی چند رساله و مقاله در سال‌های اخیر منتشر شده است: *نقدی کوتاه بر دیوان عشق صلاح الصاوی توسط نادر نظام تهرانی* (۱۳۷۷)، *تلقی ابراهیم امین الشواربی و محمد الفراتی من الغزل الثامن لحافظ الشیرازی* توسط رسولی و مریم عباسعلی‌نژاد (۱۳۹۳)، *نقد و بررسی ترجمه غزلیات حافظ به زبان عربی توسط محمدرضا عزیزی* (۱۳۹۳)، *مقاله استخراجی از رساله کارشناسی ارشد منیره تیموری* (۱۳۹۲) با عنوان دریافت ابراهیم امین الشواربی از اشعار حافظ شیرازی (۲۰ غزل برای نمونه)، *مقاله استخراجی از رساله کارشناسی ارشد فاطمه برزگر* (۱۳۹۵) با عنوان بررسی تطبیقی بین دریافت عباس زلیخه و پژوهشگر (۲۰ غزل اول دیوان) و *مقاله آذرتاش آذرنوش* (۱۳۹۰) در مقاله حافظ در دایره المعارف بزرگ اسلامی با نام «حافظ در حوزه زبان عربی» به معرفی آثار و تلاش‌های حافظ‌پژوهان عرب و نقد گوشه‌هایی از آثار مترجمان دیوان حافظ به زبان عربی پرداخته است.

۴. بحث و بررسی

الشواربی نسخه خلخال را اساس کار خود قرار داده که مشتمل بر ۴۹۶ غزل است (الشواربی، ۲۰۰۴: ۳۸-۳۹). یکی از ویژگی‌های کار الشواربی مقدمه بسیار عالمانه و مفصل وی بر *آغانی شیراز* است که پس از مقدمه طه حسین (همان: ۷-۹) نزدیک به ۷۰ صفحه

را دربر می‌گیرد و در سه باب به معرفی زندگی و شخصیت حافظ، معرفی نسخه‌ها و چاپ‌های دیوان حافظ در شرق و غرب، ترجمه‌های آن توسط اروپاییان به زبان‌های مختلف و ترجمه‌های ترکی آن و به خصوص ترجمه و شرح سودی بر دیوان حافظ پرداخته است (الشواری، ۲۰۰۴: ۱۳-۸۵). پس از آن شیوه خود در ترجمه اشعار حافظ را به شرح زیر توضیح داده است:

- ۱- ترجمه به نثر که تابع وزن و قافیه نیست و بیشتر ابیات به این شیوه ترجمه شده است.
- ۲- ترجمه به نثر مسجع بر اساس دو مصراع اول هر غزل مانند غزل دوم.
- ۳- ترجمه به نثر مسجع بر حسب قافیه غزل تا نثر نیز قافیه‌دار باشد؛ مانند غزل شانزدهم.
- ۴- ترجمه به نثر با تکرار و حفظ ردیف مانند غزل یازدهم.
- ۵- ترجمه منظوم با حفظ وزن و قافیه شعر فارسی مانند غزل اول.
- ۶- ترجمه به شعر بدون مراعات وزن و قافیه غزل حافظ مانند غزل هشتاد و پنج (الشواری، ۲۰۰۴: ۶۳-۶۲ و آذرنوش، ۱۳۹۰: ۶۷۸).

علی عباس زلیخه بدون آنکه به شیوه ترجمه خود و یا پیشینه ترجمه‌های دیوان حافظ اشاره کند (به جز ترجمه الشواری را که ظاهراً در اختیار داشته) اثر خود را با مقدمه‌ای بسیار کوتاه و موجز تنها در دو صفحه (۲۰۱۴: ۵-۶) آغاز کرده است. وی اساس کار خود را بر نسخه قزوینی که شامل ۴۹۵ غزل است، قرار داده است. روش کار وی را در ترجمه هر غزل -بی آنکه از هیچ نظم منطقی برخوردار باشد- می‌توان چنین برشمرد:

- ۱- ترجمه منظوم و منثور همه ابیات غزل.
- ۲- اکتفا به ترجمه منظوم ابیات.
- ۳- اکتفا به ترجمه منثور ابیات.
- ۴- ترجمه برخی ابیات به شعر و برخی یا همه آن به نثر.

لازم به توضیح است که در این مقاله نخست بیت حافظ با ذکر شماره بیت داخل پرانتز آمده و سپس به ترتیب ترجمه علی عباس زلیخه (بر اساس چاپ ۲۰۱۴، منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب، وزارة الثقافة، دمشق) و پس از آن ترجمه الشواری (بر اساس چاپ ۲۰۰۴، فرهنگ مشرق زمین، تهران) آورده شده است و در برخی موارد برای روشن شدن بیشتر بحث برای کسانی که ممکن است به اندازه کافی با زبان عربی آشنایی نداشته باشند،

ترجمه یا توضیحات مترجمان و نیز برخی اصطلاحات، ترکیب‌ها و واژگان عربی داخل دو قلاب [] وبا علامت (=) به فارسی برگردانده شده و در مواردی که هر دو مترجم در فهم بیت دچار لغزش شده‌اند و هیچ‌کدام ترجمه‌ای مطلوب عرضه نکرده‌اند، نگارنده ترجمه پیشنهادی بیت را ارائه داده است.

۴-۱. غزل سوم

بیت نخست:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

ترجمه منظوم زلیخه: إذا تركی شیرازِ أعادَ إلى يدى قلبى *** سأهدى خاله الهندى سمرقند و بخاراها (ص ۱۰)

ترجمه منشور زلیخه: إذا ما أعادَ ذلك التركىَّ الشيرازى إلى يدى قلبى، فعهداً أن أهبَ سمرقند و بخارى إلى ذلك الخال الهندى على خده (ص ۱۱)

ترجمه منظوم الشواربى: لك الدنيا و ما فيها أيا تركىَّ شیراز *** سمرقندُ لك الأخرى و تتلوها بخاراها (ص ۹۱)

ترجمه منشور الشواربى: لو أنَّ ذلك التركىَّ الشيرازى يأخذ قلوبنا بإشارة واحدة من يده، فإننى من أجل خاله الأسود أهبه سمرقند و بخارا (ص ۹۲).

هر دو مترجم در ترجمه منظوم خود، ترکیب وصفی «آن ترک شیرازی» را به صورت نکره و اضافه صفت به موصوف «ترکى شیراز» برگردانده‌اند و نیز هر دو در فهم عبارت کنایه «به دست آرد دل ما را» دچار لغزش شده‌اند. زلیخه که گویا معادل فعل مرکب «به دست آوردن» را نمی‌دانسته، آن را «أعادَ إلى يدى قلبى» [= دل مرا به دستم باز گرداند] لفظ به لفظ ترجمه کرده که چنین تعبیری بی‌معنی است. ضمن اینکه کلمات «فعهداً» و «على خده» زاید است؛ الشواربى از ترجمه دو عبارت کلیدی «به دست آرد دل ما را» و «به خال هندویش بخشم» در ترجمه منظوم طفره رفته و با آوردن جمله «لك الدنيا و ما فيها» از زبان مبدأ بسیار فاصله گرفته به گونه‌ای که مضمون بیت تحریف شده است. اما وی در

ترجمه منثور «به دست آرد دل ما را» به شکل «یأخذ قلوبنا بإشارة واحدة من یده» [= به یک اشاره ازدستش قلب‌هایمان را بگیرد] گرفتار اشتباه بزرگ‌تری شده است. همچنین ضمیر «ها» در «بخاراها» در هر دو ترجمه منظوم زاید است.

ترجمه پیشنهادی: لو استمال قلبی ذلک التری الشیرازی لمنحت سمرقند و بخاری هبة لخاله الأسود.

بیت ۶:

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم که عشق از پرده عصمت برون آرد زلیخا را
ترجمه منظوم زلیخه: و أعلم أن زائد حسن یوسف کل یوم عشقه *** أغری بخلع رداء
عصمتها زلیخاها (ص ۱۰).
ترجمه منثور زلیخه: عشق جمال یوسف الذی کان کل یوم فی ازدیاد، أخرج زلیخا من رداء
العصمة (ص ۱۱).
ترجمه منظوم الشواربی: و یوسف من کمال الحسن و الإعراض فی تیه *** زلیخا تلک
أحیاها علی وجد و أضناها
ترجمه منثور الشواربی: و لقد علمت — أنه بسبب ذلک الحسن الوضاح الذی کان لیوسف —
إن العشق ربما أخرج زلیخا عن حجاب العصمة (ص ۹۲).

ترجمه منظوم زلیخه چند اشکال دارد؛ اولاً: وی فعل ماضی «دانستم» را به صیغه مضارع، «أعلم» (=می دانم) برگردانده است. ثانیاً: «به در آرد» به «أغری بخلع...» ترجمه شده است و با این تلقی نادرست یعنی: «عشق جمال یوسف، زلیخا را برانگیخت تا ردای عصمت را از تن بیرون کند»، ترجمه دچار تحریف شده و از مفهوم متن اصلی بسیار دور افتاده است. ترجمه منثور وی از ترجمه منثور الشواربی رساتر است، اما فعل «دانستم» به کلی حذف شده و فعل «برون آرد» [= بیرون خواهد آورد] به صورت ماضی؛ یعنی «أخرج» [= خارج کرد، بیرون آورد] ترجمه شده است.

الشواری در ترجمه منظوم با تحریف کلی بیت از متن مبدأ بسیار فاصله گرفته است. وی کلمات و عبارات «دانستم»، «عشق روزافزون»، «پرده عصمت» و «برون آرد» را به کلی از متن حذف کرده و واژگان و ترکیب‌های «الإعراض»، «فی تیه»، «أضناها»، «أحياها علی وجد» را که ارتباطی به متن ندارد، جایگزین آن‌ها کرده است. در ترجمه منشور نیز صفت «روزافزون» را حذف کرده و به جای آن «الحسن الوضاح» آورده که نوعی تحریف به شمار می‌آید. علاوه بر آن، فعل «برون آرد» را ماضی «برون آورد یا آورده است»، فهمیده و «أخرج» معادل یابی کرده است. همچنین «ربما» زائد است.

ترجمه پیشنهادی: «مِنْ ذَلِكَ الْحُسْنِ الْمُتَزَايِدِ الَّذِي كَانَ لِيُوسِفَ عَلِمْتُ أَنَّ الْعَشْقَ سَيُخْرِجُ زَلِيخًا مِنْ حِجَابِ الْعَصْمَةِ».

بیت نهم:

غزل گفتمی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را

ترجمه زلیخه: یا حافظُ تُغَزِّلْ و انظُمِ الدررَ و تعالَ و تَرَنِّمْ لَکِ یَنْثُرُ لَکَ الْفَلَکُ الْعَقْدَ مِنْ جَیْدِهِ لِتَصَوِّغَ مِنْهُ دُرَّرَ کَلَامِکَ (ص ۱۲).

ترجمه منظوم الشواری: تعالَ انظم لنا شعراً و هیئِ نظمه دُرّاً *** فقد شدت لک الأبراجُ فی عقدِ ثریاها (ص ۹۲)

ترجمه منشور الشواری: وَاَما أَنْتَ یا حَافِظُ فَقَدْ قَلْتَ غَزْلاً فَنَظَّمْتَ دُرّاً فَتَعَالَ وَغَنَّا فِی صَوْتِ عَذَبِ کَیْمَا یَنْشُرُ الْفَلَکَ عَلٰی نَظْمِکَ عَقْدَ الثَّریا (ص ۹۳).

حافظ در این بیت می‌گوید: «اکنون که غزل گفتمی و به زیبایی دُر افشاندی بیا و غزلت را با صدای زیبا و خوش بخوان تا آسمان (به پاداش آنچه سرودی) گردنبد خوشه پروین را نثار تو کند».

متأسفانه زلیخه معنی بیت را به درستی نفهمیده است و مصرع دوم را به اشتباه چنین تلقی کرده است: «تا فلک گردنبد کردن خود را برایت بیفشاند تا از آن، در سختی را

بسازی». حافظ به زیبایی خوشه پروین را به گردنبندی تشبیه کرده است که آسمان آن را به پاس زیبایی نظم حافظ نثارش می‌کند، اما مترجم آن را درست نفهمیده و فلک و ثریا را به یک معنی گرفته است؛ حال آنکه «فلک» یعنی آسمان و «ثریا» یعنی خوشه پروین. علاوه بر این، «غزل گفتی و در سفتی» را فعل امر (تَغْزِلْ و انْظُمِ الدَّرَر) ترجمه کرده است. الشواری که در برگردان منظوم بیشتر به ترجمه آزاد و مفهومی نظر داشته از متن مبدأ تا حد زیادی دور شده است، اما در ترجمه منثور نشان داده است که هم معنی بیت را به خوبی فهمیده است و هم به خوبی از عهده ترجمه آن برآمده است.

۴-۲. غزل یازدهم

بیت نخست:

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما آب روی خوبی از چاه زنخدان شما

ترجمه منظوم زلیخه: وَجْهَكَ النُّورَ كَسَى بَدْرَ الْجَمَالِ *** ذُقْنِكَ الْبُتْرُ حُوتَ مَاءِ الْجَمَالِ
ترجمه منثور زلیخه: الْقَمَرُ الْجَمِيلُ يَسْتَنِيرُ مِنْ شَمْسِ وَجْهَكَ وَ مَاءُ الْجَمَالِ موجودٌ فِي بُتْرِ
ذُقْنِكَ (ص ۲۴).

ترجمه الشواری: يَا مَنْ ضِيَاءَ الْقَمَرِ مِنْ وَجْهَكَ النُّضِيرِ سَطَعَ *** وَ يَا مَنْ مَاءِ الْحَسَنِ
مِنْ بُتْرِ غَمَازَتِكَ الْعَمِيقَةِ يَنْبَعُ (ص ۹۰).

این بیت حافظ و بیت بعد موقوف المعانی‌اند، اما در ترجمه منظوم و منثور زلیخه، بیت به صورت خبری و مستقل ترجمه شده است. ترجمه منظوم وی بسیار ناقص و نارساست: منادا «ای فروغ..» نادیده گرفته شده است، ترکیب «وجهک النور» معنای «روی رخشان شما» را نمی‌رساند، زمان حال جمله به صیغه ماضی ترجمه شده و مترجم با آوردن فعل «کسی» [=پوشاند] از زبان مبدأ دور شده است. در مصرع دوم «ذُقْنِكَ الْبُتْرُ...» [=زنخدان چاه تو!!! یا: زنخدان تو چاه است؟!]^۱ ترکیبی غریب و نامفهوم است، «ماءُ الجمال» معادل «آب روی خوبی» نیست. همچنین در ترجمه منثور، زلیخه معادل صفت و موصوف «روی رخشان» را به صورت ترکیب اضافی «شمس وجهک» [=خورشید روی تو] آورده است و

ترجمه ضعیف مصرع دوم «ماء الجمال موجود فی بئر ذقنک» [= آب زیبایی در چاه زرخدان تو موجود است] نشان می‌دهد که مترجم معنای بیت را نفهمیده است؛ ضمن اینکه ترکیب‌ها و ساختار عبارت‌ها، هم در ترجمه منظوم و هم منثور از نثر معیار عربی بسیار دور است.

الشواری هم معنی بیت را نفهمیده و هم از عهده ترجمه آن در حد مطلوب برآمده است. هر چند به نظر می‌رسد بدون آوردن دو فعل «یسطع» و «ینبع» که بی‌سبب به جمله اضافه شده نیز ترجمه مفهوم و رسا خواهد بود.

بیت دوم:

عزم دیدار تو دارد جانِ بر لب آمده باز گردد یا برآید چیست فرمان شما

ترجمه منظوم زلیخه: بلغت روحی شفاهی کی تراک *** ما الذی تقضى فراقاً أم وصال
ترجمه منثور زلیخه: روحی المشتاقه لرؤیتک وصلت إلی شفاهی، فیماذا تأمرها الآن (همان)

ترجمه الشواری: لقد وصلت روحی إلی شفتی، علی أمل أن تراک؛ فماعساک تأمر؟ أترجع إلی حیث کانت أم تتقدم للقیاک؟ (ص ۹۰)

هر دو مترجم «جانِ بر لب آمده» را که ترکیب وصفی است به صورت جمله خبری (= روحم به لبم رسیده است) و تحت‌اللفظی ترجمه کرده‌اند، زلیخه معادل لفظ به لفظ آن را در ترجمه منظوم «بلغت روحی شفاهی» و در ترجمه منثور «روحتی وصلت إلی شفاهی» و الشواری نیز «لقد وصلت روحی إلی شفتی» آورده است و شاید بهتر بود «تکاد روحی تفارق جسدی» ترجمه می‌شد. در ترجمه بقیه اجزای بیت، الشواری بیشتر متمایل به ترجمه پیام محور است و در عین حال بدون اختصارگرایی یا افزایش کلمات و واژگان از انتقال معنا و مفهوم به خوبی برآمده است؛ وی در ترجمه «عزم دیدار تو دارد» معادل «علی أمل أن تراک» و «چیست فرمان شما» معادل نسبتاً دقیق «فماعساک تأمر» آورده است، اما زلیخه معادل عبارت «عزم دیدار تو دارد» را در ترجمه منظوم، کوتاه و مختصر به شکل «کی

تَرَاک» ترجمه کرده است؛ ضمن اینکه در ترجمه مصرع دوم موفق نبوده است؛ چنانکه عبارت «بازگردد یا برآید» را در ترجمه منشور به کلی نادیده گرفته و در ترجمه منظوم سعی کرده است پیام را به اختصار و با دو کلمه «فراقُ أم وصالُ» به زبان مقصد منتقل کند که متأسفانه زیبایی لفظ و معنای بیت حافظ از دست رفته است.

بیت سوم:

کس به دور نرگست طرفی نیست از عافیت به که نفروشد مستوری به مستان شما

ترجمه منظوم زلیخه: ما لمن تطلبُ عیناکَ امان *** حرزُ من تطلبُ عیناکَ محال
ترجمه منشور زلیخه لاشخصَ یتقی سحر نرجس عینیک و یروح منها فی عافیة ، فجمیلُ انهم
لم یبیعونا التقوی نحن السکاری (ص ۲۳).
ترجمه الشواری: لم یغمض أحدٌ عینهَ حینما دارت «نرجسة» عینک ؛ فخيرُ لهم الا یبیعوا
هذا التعفف المستور إلى سکاری حیک (همان).

زلیخه در ترجمه منظوم به کلی پیام متن را تحریف کرده است و تلقی او با معنی و مفهوم بیت و حتی با آنچه خود او در ترجمه منشور آورده، بسیار فاصله دارد تا آنجا که می توان گفت نه در لفظ و نه معنا شباهتی به بیت حافظ ندارد؛ علاوه بر آن، تکرار عبارت «من تطلب عیناک» در دو مصرع بسیار کوتاه که همه فضای بیت را پر کرده و جایی برای دیگر واژگان و به خصوص کلمات مصرع دوم باقی نگذاشته است، نمونه بارز تصنع و تکلف است که نه تنها با بیت حافظ هیچ همخوانی و همطرازی ندارد که از زبان معیار عربی فرسنگ ها به دور است. در ترجمه منشور نیز زلیخه معادل «دور نرگست» را «سحر نرجس عینیک» آورده است که تحریف آشکار متن مبدأ است. همچنین کلمه کلیدی بیت یعنی «دور» در «دور نرگست» اشتباهاً به «سحر» برگردانده شده است و پیداست که مترجم معنی بیت و به خصوص مفهوم مصرع دوم را به درستی نفهمیده و در نتیجه دچار چند لغزش شده است؛ اولاً: «طرفی نیست از عافیت» یعنی «از عافیت بهره مند نشد» که مترجم آن را در فعل «اتقی» به معنی «پرهیز کردن، اجتناب کردن» خلاصه کرده است که معنی را

القا نمی‌کند. علاوه بر این، «لا شَخَصَ.. یروحُ منها فی عافیة» تعبیری عامیانه است. ثانیاً: در ترجمه مصرع دوم، وجه التزامی «نفروشد» به ماضی نقلی «لم یبیعونا» برگردانده شده است و «مستان شما» که کنایه از «چشمان شما» است به غلط «نحن السکاری» [= ما مستان] ترجمه شده است. مقصود حافظ از مصرع دوم بیت این است که «همان بهتر که زاهدان در مقابل چشمان مست تو ادعای تقوا نکنند». این در حالی است که مترجم مصرع دوم را چنین فهمیده است که «خوب است که آنان تقوی را به ما مستان نفروخته‌اند». الشواری با اینکه بیت حافظ را تا اندازه‌ای درست فهمیده است، اما معادل «طرفی بر نبست» را «لم یغمض أحدُ عینه» [= کسی چشم بر هم ننهاد] آورده و عبارت «به که نفروشد مستوری..» را همچون زلیخه تحت‌اللفظی [= فخیرُ لهم أَلَّا یبیعوا هذا التعفف] ترجمه کرده است.

ترجمه پیشنهادی: «إِذَا دَارَتْ نَرَجْسَةُ عینکَ لَمْ یلقَ أَحَدٌ نَصیباً مِنَ العافیة، فَمِنَ الأحرى اللّا یَدْعی الزُّهَادُ التعفّفَ والزهدَ تحدیاً لِعینیک المغمورتین».

بیت چهارم:

بخت خواب آلود ما بیدار خواهد شد مگر زانکه زد بردیده آب روی رخشان شما

ترجمه منشور زلیخه: بختی الذاهب بالنوم سیصحو الآن، لقد رشّ علی عینیهِ الماءَ وجهُک المنیر (همان)

ترجمه الشواری: و لَرُبّما یصحو حظّی النائم من غفوته و سباته؛ فإن ماءَ وجهک الساطع قد أصاب ناظری بقطراته (همان).

زلیخه ابیات چهارم به بعد را فقط به صورت منشور ترجمه کرده است. وی معادل «مگر» که در اینجا به معنی «حتماً، یقیناً» است را «الآن» ترجمه کرده و در مصرع دوم «روی رخشان شما» را فاعل گرفته است و به اشتباه مصرع دوم را چنین فهمیده است که «چهره درخشان تو بر چشم بخت آلود ما آب زده است»؛ حال آنکه مقصود شاعر این است که

«بخت خواب آلود ما حتماً بیدار خواهد شد چون از آب چهره درخشان محبوب به چشم و صورت خود زده است». وی همچنین تعبیر «بخت خواب آلود ما» را تحت اللفظی به صورت «بختی الذاهبُ بالنوم» ترجمه کرده است که بسیار عامیانه و بر خلاف نثر معیار عربی است. الشواربی معادل «مگر» را «لربّما» آورده و مصرع نخست را دقیق‌تر از زلیخه ترجمه کرده است، اما در معنای مصرع دوم دچار لغزش شده و چنین برداشت کرده که «آب چهره رخشان تو با قطراتش چشم مرا زده است».

ترجمه پیشنهادی: «سَيَصْحُو طَالَعَنَا مِنَ الْغَفْوَةِ لَا مُحَالَةَ إِذْ رَشَّ مِنْ مَاءِ وَجْهِكَ السَّاطِعِ عَلَى عَيْنِهِ».

بیت پنجم:

با صبا همراه بفرست از رخت گل دسته‌ای بو که بویی بشنویم از خاک بستان شما

ترجمه زلیخه: أَرْسِلْ مَعَ الصَّبَا بَاقَةً مِنَ الْوَرْدِ مِنْ خَدِّكَ عَسَى أَنْ أَشْمَّ الْعَبِيرَ مِنْ تَرَابِ بَسْتَانِكَ (ص ۲۴)

ترجمه الشواربی: فَأَرْسِلْ إِلَيَّ مَعَ الصَّبَا قَبْضَةً مِنْ وَرْدِ وَجْنَاتِكَ، فَلَعَلِّي أَشْمَّ «نفحة» عَطْرَةَ مِنْ تَرَابِ رَوْضَاتِكَ (ص ۹۱)

هر دو مترجم ترجمه درست و مقبولی از بیت ارائه داده‌اند، جز اینکه زلیخه کلمه نكرة «بویی» در مصرع دوم را معرفه آورده [= العبیر] در حالی که ترجمه الشواربی با برابری گزینی کلمه «نفحة عطرة» به متن مبدأ نزدیک‌تر شده است. همچنین معادلی که الشواربی از «از رخت گل دسته‌ای» ارائه داده [= قبضة من ورد وجناتك] از لحاظ ساختار عربی درست‌تر است تا ترجمه زلیخه که حرف «من» در «من الورد من خدك» تکرار شده است.

بیت ششم:

عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم گرچه جام ما نشد پرمی به دوران شما

ترجمه زلیخه: طال لكم العمرُ و نلتُم المرادَ یا سُقاةَ محفل جمشید، و إن كان لم یمتلئ من دَوْرانکم بالخمِرِ جامی (ص ۲۴)

ترجمه الشواری: یا سُقاةَ محفل جمشید لتطل أعمارکم و لتدم بالمراد أیامکم، و لو أن کؤوسنا لم تَفُض بالخمِرِ علی عهدکم (ص ۹۱).

در ترجمه زلیخه اولاً: فعل ماضی «پر نشد» به ماضی بعید «کان لم یمتلئ» تبدیل شده است. اما الشواری به درستی آن را «لم تفض» ترجمه کرده است. ثانیاً: زلیخه «دوران» به معنی زمانه و روزگار را به اشتباه «دوران» [= چرخش، چرخیدن] خوانده و «دورانکم بالخمِر» ترجمه کرده است. ثالثاً: کلمه «جامی» [= جام من] اقتباس از فارسی است که در عربی چندان متداول نیست و بهتر بود همچون الشواری به جای آن از معادل «کأس» یا «کؤوس» استفاده می‌کرد و آن را نه در آخر جمله که بلافاصله بعد از فعل می‌آورد تا میان فعل و فاعل فاصله نیفتد. رابعاً: «جام ما» به اشتباه «جامی» [= جام من] ترجمه شده است.

بیت هفتم:

دل خرابی می‌کند دلدار را آگه کنید زینهار ای دوستان جان من و جان شما

ترجمه زلیخه: الحبيبُ یجعلُ قلبی خراباً، أخبرهُ ذلک، حذارِ یا أحبابُ روحی و روحکم (همان).

این بیت را الشواری ترجمه نکرده است. در این بیت «دل خرابی می‌کند» یعنی «دل مست و از خود بی خود شده است»، اما زلیخه اولاً عبارت را تحت‌اللفظی ترجمه کرده است و عبارت «یجعل قلبی خراباً» برای خواننده عرب زبان مفهوم نیست. ثانیاً: به اشتباه چنین تلقی کرده است که «محبوب دل را خراب می‌کند». ثالثاً: فعل جمع «آگه کنید» را

به صورت مفرد «أخبرهُ ذلک» ترجمه کرده است. رابعاً: «جان من و جان شما»؛ یعنی «جانم را به شما می سپارم، از آن مثل جان خود محافظت کنید»، اما معادل آن را مترجم «روحی و روحکم» آورده است که مراد شاعر را برآورده نمی سازد.

بیت هشتم:

کی دهد دست این غرض یارب که همدستان شوند خاطر مجموع ما زلف پریشان شما

ترجمه زلیخه: متی یتیسّر هذا الغرض یا رب و یكونون أعواناً لنا خاطرنّا المجموعُ
ضفیرتکم المشتتةُ

ترجمه الشواری: فمتی یأتلّف و یتحقّق غرضی هذا یا ربّ؟ حینما یتحدّ خاطری المجموع
مع شعرک هذا المبعثر المضطرب.

مقصود حافظ این است: «یا رب این خواسته و آرزو کی برآورده خواهد شد که این دو ضد؛ یعنی خاطر جمع ما با زلف پریشان یار هماهنگ و سازگار شوند». در این بیت «همدستان شوند» یعنی «هماهنگ شوند، با هم سازگار شوند» و فاعل آن «خاطر مجموع و...» است، اما زلیخه معادل آن را «و یكونون أعواناً لنا» [= برای ما یار و یاور باشند] آورده است که مرجع ضمیر «و» در فعل «یكونون» مشخص نیست. علاوه بر این، فعل «یكونون» جمع مذکر غایب است که برای اشخاص به کار می رود در حالی که اسم آن «خاطرنّا» است و معلوم نیست چرا مترجم به جای «یکون»، فعل جمع «یكونون» را آورده است: «و یكونون أعواناً لنا خاطرنّا المجموع و...». بنابراین، علاوه بر مبهم بودن ترجمه، عبارت از لحاظ ساختار نحوی نیز اشکال دارد. الشواری نیز در فهم بیت دچار لغزش شده و کلمه «که» را «زمانی که» فهمیده است و تلقی وی از بیت چنین است: «یارب کی این غرض من تحقق می یابد؟ زمانی که خاطر مجموع من با موی پریشان تو همدست شود».

ترجمه پیشنهادی: «یا ربّ، متی ستتحقق هذه الأمنية حتی [یجتمع النقیضان و] تجتمع صفائر
الحبيب المضطربة المتشتتة مع خاطرنّا المرتاح المطمئن».

۴-۳. غزل ۱۱۰

بیت اول:

درخت دوستی بنشان که کام دل بیار آرد نهال دشمنی بر کن که رنج بیشمار آرد

ترجمه زلیخه: شجر الحب از رعه ثمار الخیر ثماره، و نبات الحقد اقلعه فلاتحصى أضراره (ص ۱۳۳).

ترجمه الشواری: اغرس شجرة الحب و الصداقة، فإنها تثمر رغبات القلوب و الأهواء، و اقتلع شجيرة الخصومة و العدا، فإنها تجلب كثيراً من المتاعب و الأرزاء (ص ۲۴۰).

زلیخه در برگردان این بیت میان ترجمه منظوم و منشور سرگردان مانده و با قافیه پردازی و اندکی سجع‌گرایی مانند: «شجر الحب از رعه .. نبات الحقد اقلعه» [= درخت دوستی بکار و گیاه کینه را بر کن] و نیز قافیه قرار دادن «ثماره و أضراره» در ترجمه این بیت و «خماره، زواره، قراره و...» در ابیات بعدی، معنا را به کلی فدای لفظ کرده است؛ آن هم نه الفاظ و واژگان متن مبدأ، بلکه واژگانی خود ساخته تا به کمک آن‌ها، عبارت‌ها آهنگین‌تر شوند. علاوه بر این، اصرار بر رعایت سجع و آهنگ عبارت‌ها و کلمات، علاوه بر تصنع و تکلف، گاه باعث اختصار‌گرایی و حذف اجزایی از متن مبدأ و حتی منجر به دور شدن از زبان معیار عربی شده است. به عنوان نمونه در ترجمه همین بیت معادل عبارت «که کام دل به بار آرد» را «ثمار الخیر ثماره» و معادل «که رنج بی شمار آرد» را «فلا تحصى أضراره» آورده است. در مقابل، ترجمه الشواری ترجمه‌ای مقبول و معقول است که در آن هم پیام به درستی منتقل شده و هم برابر‌گزینی‌ها دقیق‌تر انجام گرفته است. چنانکه «نهال دشمنی بر کن» به «اقتلع شجيرة الخصومة و العدا» برگردانده شده است در حالی که زلیخه آن را «نبات الحقد» آورده که چندان دقیق نیست.

بیت دوم:

چو مهمان خرابلتی به عزت باش با رندان که درد سر کشی جانا گرت مستی خمار آرد

ترجمه منثور زلیخه: و اعرف قدرَ المَخمورِ إذا زرتَ الخَمَّاراتِ لکی لایأتیک من السُّکرِ من الخمرِ خمارُهُ (ص ۱۳۳) [= قدر مست را بدان هرگاه به میخانه‌ها می‌روی تا از مستی شراب خمارِ آن نصیبت نشود].

ترجمه الشواری: إذا نزلتَ ضیفاً بالخرابات فابقِ علی عزَّتک مع المعربدین، فإِنَّک یا روحی تتحمل کثیراً من الآلام إذا استولی علیک الخمار و الانتشاء (ص ۲۴۰) [= چون به عنوان میهمان بر خرابات وارد شدی عزت خود را با عربده جویان حفظ کن، چون ای جان من دردهای زیادی تحمل خواهی کرد وقتی سرمستی و سرخوشی بر تو چیره شود].

حافظ در این بیت می‌گوید: «وقتی به خرابات می‌روی با رندان و میخوارگان با احترام و عزت رفتار کن و گرنه وقتی مستی جای خود را به خمارِ دهد، دچار دردسر خواهی شد». زلیخه از ترجمه «جانا» به عنوان منادا، چشم‌پوشی کرده و به اشتباه «به عزت باش با رندان» را «اعرف قدر المَخمور» [= قدر آدم مست را بدان] و «دردسر کشی جانا» را «لکی لایأتیک خمارُهُ» [= تا خمارِ شراب نصیبت نگردد] ترجمه کرده است. به طور کلی، تلقی زلیخه از این بیت و به خصوص از مصرع دوم به کلی اشتباه است: «هرگاه به میخانه‌ها رفتی دچار خمارِ مستی ناشی از شراب نشوی؟!». علاوه بر این، به علت پایبندی مترجم به مراعات سجع، ساختار جمله عربی آشفته و به هم ریخته است: «... لکی لایأتیک من السُّکر من الخمرِ خمارُهُ».

الشواری معنای بیت را به خوبی فهمیده است، اما معادل «به عزت باش با رندان» را «با رندان بر عزت خود بمان» تلقی کرده است: «فابقِ علی عزَّتک مع المعربدین» که ترجمه مناسبی نیست. همچنین معادل «رندان» را «المعربدین» که بیشتر معنی «عربده جویان» و دارای بار منفی است، نهاده است و به هیچ وجه بازگوکننده و انتقال‌دهنده بار معنایی سنگین و عمیق «رندان» نیست. کلمه «رند»، «رندان» و «رندی» از اصطلاحات ابداعی حافظ است و تک واژه نیست که بتوان معادل آن را در عربی با یک کلمه آورد (درباره این اصطلاح،

ن. ک: دادبه، ۱۳۹۰: ۵۹۴-۶۰۶) و شاید بتوان گفت از محدود کلماتی است که در قالب یک واژه ترجمه‌پذیر نیست و پیشنهاد می‌شود همچون بسیاری از کلمات فارسی که با اندک تغییری وارد زبان عربی شده است، این کلمات نیز به شکل «الرُّنْدِ یا رَنْدِی» [نمونه آن در عربی: الباز و بازِی]، «الرُّنود» [نمونه آن در عربی: الدَّرَز جمع آن: الدَّرُوز؛ الزَّنج جمع آن: الزُّنُوج] و «الرَّندِیَّة، الرُّندَة»، «الرَّندِی» به ترتیب برای «رند»، «رندان»، «رندی» و «رندانه» داخل گیومه بیاید.

ترجمه پیشنهادی: إِذَا نَزَلْتَ بَيْتَ الْخَمَارِ ضَيْفًا عَلَى «الرُّنُودِ» فَاحْتَرِمُهُمْ وَإِلَّا سَتَقُعُ يَا حَبِيبِي فِي الْآلَامِ بَعْدَ زَوَالِ نَشْوَةِ السُّكْرِ وَاسْتِيلَاءِ الْخَمَارِ عَلَيْكَ.

بیت سوم:

عماری دارلیلی را که مهد ماه در حکم است خدا را در دل اندازش که بر مجنون گذر آرد.

ترجمه زلیخه: «یا ربِّ و منزلُ لیلی فی الحُکمِ کمهدِ البدرِ فلا یُحرَمَ ما کانَ علی قلبِ المجنونِ جَرَى زُوَّارُهُ» (ص ۱۱۳) [= خدایا منزل لیلی در حکم؟ مانند گهواره بدر است، پس محروم مباد دیدار کنندگان آن منزل از آنچه بر قلب مجنون گذشته بود؟!].

ترجمه الشواری: «و هاکه حارس هودج لیلی و مهد القمر فی حکمه، فیا ربِّ! أَلْقِ فی قلبه أَنْ یَمُرَّ عَلَى الْمَجْنُونِ» (ص ۲۴۱).

حافظ می‌گوید: «خدایا در دل کجاوه دار لیلی که اختیار تخت روان آن ماه [پیکر] در دست اوست، بینداز که او را از کنار [این] مجنون عبور دهد».

زلیخه در ترجمه این بیت (و شرح آن در حاشیه) گرفتار چند اشتباه بسیار فاحش شده است. اولاً: معنای «عماری دار» [= کجاوه دار] را نفهمیده و پسوند فارسی «دار» یعنی دارنده، صاحب را اسم عربی یعنی «الدَّار: به معنی منزل و خانه» گرفته است (.. یا ربِّ و منزلُ لیلی). حال آنکه معادل عربی آن: «حارسُ هُودَجِ لیلی یا حادِی هُودَجِ لیلی» است،

سپس مترجم «عماری» را عربی فرض کرده از ریشه «عَمَرَ» و آن را مترادف «عامر» [= آبادکننده] ترجمه کرده و در نتیجه «عماری دار لیلی» را «آباد کننده منزل لیلی» فهمیده است!!! علاوه بر استنباط نادرست مترجم، عبارت اخیر: «فَلَا يُحَرِّمُ مَا كَانَ عَلَى قَلْبِ الْمَجْنُونِ جَرَى زَوَارُهُ» از لحاظ ساختار زبانی و نحوی دچار آشفتگی و به هم ریختگی است و از زبان معیار عربی بسیار به دور است. زلیخه برای توضیح و تبیین بیت دو تلقی اشتباه دیگر خود را در حاشیه چنین آورده است، اول: «دارُ لیلی لها حُكْمٌ مَهْدِ الْقَمَرِ، یا رَبِّ إِقْذِفْ بِقَلْبِ عَامِرٍهَا مَا جَرَى عَلَى الْمَجْنُونِ [= منزل لیلی حکم گهواره ماه را دارد، خدایا در دل آبادکننده منزل او بینداز آنچه بر مجنون رفته است؟!!]». دوم: «یا رَبِّ أَلْقِ فِي قَلْبِ عَامِرٍ تِلْكَ الدَّارِ عَشَقَ مَجْنُونٍ لِيلِي» [= خدایا عشق مجنون لیلی را در دل آبادکننده آن منزل بینداز؟!!] (ص ۱۳۳، توضیحات حاشیه). جای تعجب است که آقای زلیخه با اینکه به گفته خود شروح مختلف دیوان حافظ و نیز ترجمه‌های عربی آن را در اختیار داشته، چگونه در ورطه این اشتباهات بزرگ گرفتار آمده است؟.

الشواری مفهوم بیت را به درستی فهمیده است، اما در عبارت «که مهد ماه در حکم است» کلمه «حکم» را که در این بیت به معنای «اختیار» است، به همان «حکم» آورده است: «و مهد القمر فی حکمه».

ترجمه پیشنهادی: «یا رَبِّ أَلْقِ فِي قَلْبِ حَادِي هُودَجٍ لِيلِي الذی بیده زمام مَهْدِ ذَاكَ الْقَمَرِ أَنْ يَمَرَ عَلَى مَجْنُونٍ لِيلِي».

بیت چهارم: «خدا را چون دل ریشم قراری بست با زلفت بفرما لعل نوشین را که جاننش با قرار آرد»

ترجمه زلیخه: «و قرارُ فَوَادِي المَجْرُوحِ بفرعکَ مربوط، مُرِّ بِالْقُبْلَةِ شَفَتَيْكَ لَهُ لِيَقَرَّ قَرَارُهُ» (ص ۱۳۳).

ترجمه الشواری: «و قد عقد قلبی الجریح عهده مع طرتک؛ فأصدر أمرکَ إلی شفتکَ الحمراء أن تعید إلیه فی سرعة، راحتہ و طمأنینتہ» (همانجا).

زلیخه مصرع اول بیت را نفهمیده و به اشتباه چنین تلقی کرده است که «آرامش قلب مجروح من به زلف تو وابسته است». این لغزش از آنجا ناشی شده است که در «قراری بست» [= عهد و پیمان بست]، «قرار» را به اشتباه به معنی عربی آن «آرام و قرار» فهمیده و «بست» را به معنی «بستن، وصل بودن، وابسته بودن» گرفته است و در نتیجه معادل آن را اسم مفعول «مربوط» آورده، و به کلی متن را تحریف کرده است. در ترجمه مصرع دوم بیت نیز مفهوم «بفرما لعل نوشین را» و «که جاننش با قرار آرد» [= تا آرامش را به جاننش باز گرداند] به درستی منتقل نشده، ضمن اینکه تغییر در الفاظ اضافه کردن «بِالْقُبْلَةِ» [= با بوسه] از مصادیق اطناب در ترجمه است به ترجمه مفهومی و تحریف متن روی آورده است: «مُرْ بِالْقُبْلَةِ شَفْتِيكَ لَهُ لِيُقَرَّرَ قَرَارُهُ» [= بفرما لبانت را با بوسه آرامش او را برقرار سازد]؛ که البته «لَهُ» زاید است و کلمه «الْقُبْلَةُ» از مصادیق اطناب در ترجمه است. به هر حال مفهوم «که جاننش با قرار آرد» [= تا آرامش را به جاننش باز گرداند] در این ترجمه به درستی منتقل نشده است؛ اما الشواری معنی بیت را به خوبی فهمیده و تا اندازه زیادی از عهده ترجمه آن برآمده است، گرچه در عبارت «أَنْ تُعِيدَ إِلَيْهِ فِي سُرْعَةٍ رَاحَتَهُ وَ طَمَئِنَّتْ»، قید «فِي سُرْعَةٍ» زاید است. ضمن اینکه هر دو مترجم برای عبارت «خدأً را» و قید «چون» معادلی نیاورده اند. الشواری معادل «لعل نوشین» را «شفتک الحمراء» آورده و زلیخه با فرونهادن صفت «نوشین» تنها به معادل «شفتیک» اکتفا کرده است.

ترجمه پیشنهادی: «وَعَقَدَ قَلْبِي الْمَكْلُومَ مِثْقَاً مَعَ طَرَّتِكَ، فَمِنْ أَجْلِ اللَّهِ أَصْدِرُ أَمْرًا لَشَفْتِكَ الْعَذْبَةَ لِكِي تُعِيدَ إِلَيَّ رَوْحِي طَمَئِنَّتْهَا».

بیت پنجم: در این باغ از خدا خواهد دگر پیرانه سر حافظ نشیند بر لب جویی و سروی در کنار آرد

ترجمه زلیخه: «حافظ شاب أخيراً و من الله رجا أن يجلس في الروض على الجدول و السروة جاره» (ص ۱۳۳).

ترجمه الشواری: «و ها که حافظ العجوز و هو لا يطلب من ربه في هذا الروضة الفيحاء، إلا أن يستطيع الجلوس مرة أخرى على حافة النهر و يحتضن إليه شجرة السرو الفرعاء». (ص ۲۴۱).

زلیخه در ترجمه این بیت به معنای کنایی «سرو» که در همه اشعار حافظ مرادش «محبوب سروقامت» است، توجه نداشته و بیت را اینگونه ترجمه کرده است [= حافظ سرانجام پیر شد و از خدا خواست تا در باغ، کنار جوی بنشیند و درخت سرو کنارش باشد]. الشواری با آوردن فعل «يَحْتَضِنُ» در جمله «يَحْتَضِنُ إِلَيْهِ شَجَرَةُ السُّرُودِ الْفُرْعَاءُ» معنای کنایی بیت را تا اندازه ای زبان مقصد منتقل کرده است، اما بهتر بود عبارت «شَجَرَةُ السُّرُودِ الْفُرْعَاءُ» [= سرو بلند] را به صورت نکره می آورد یعنی: «. . و يَحْتَضِنُ سُرُودٌ». زلیخه معادل «پیرانه سرو» [= در دوران پیری، سر پیری] را به صورت جمله فعلیه «حافظ شابٌ أخيراً» [= سرانجام حافظ پیر شد] آورده که معادلی دقیقی نیست و به نوعی تحریف در زبان مبدأ به شمار می آید. الشواری تعبیر «حافظ العجوز» را ترجیح داده است، هرچند بهتر بود به صورت «حافظ عند المشيب» برابر گزینی می شد. «از خدا خواهد» را زلیخه به صیغه ماضی «من الله رَجَا» [= از خدا خواست] ترجمه کرده است. البته فعل «رَجَا» در این جمله و امثال آن بهتر است بدون حرف جر «من» بیاید و صحیح آن «يَرْجُو الله» است. زلیخه تلقی نادرست خود را به گونه ای دیگر در حاشیه (همان صفحه) چنین آورده است: «حافظُ الآنَ شائبٌ و في آخرِ عمره و يسألُ الله أن يكونَ قبرُهُ على ضفَّةِ الجدولِ تحتَ ظلِّ السُّرودِ» [= حافظ اکنون پیر شده است و در آخر عمرش بسر می برد؛ و از خدا می خواهد که قبرش در کنار جوی آب و زیر سایه سرو باشد]، کلمات و عبارات «فی آخر عمره» حشو زاید و «یکون قبره على ضفة الجدول» [= قبرش در کنار نهر باشد] تحریف متن و پیام اصلی است. معادل «جویی» را الشواری «النهر» آورده که برابر گذاری زلیخه یعنی «الجدول» دقیق تر است، هرچند باید به شکل نکره یعنی «جَدُول» می آمد.

ترجمه پیشنهادی: «حافظ لا يرتجى الله عند مشيبه إلا أن يتوفَّر له من جديد الجلوس على حافة جدول في هذا الروض محتضناً غانيةً رشيقةً القَد كالسُرود».

گاه با بررسی و مقایسه دو ترجمه ملاحظه می شود که زلیخه با ریسمان الشواری به چاه برداشتهای نادرست وی افتاده و بدفهمی وی را تکرار کرده است که ترجمه بیت زیر بهترین نمونه است:

غزل ۲۲، بیت اول: شکفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست صلاى سرخوشى ای صوفیان باده پرست

ترجمه منظوم زلیخه: «الْوَرْدَةُ الْبَلْبَلُ الْسُكْرَانُ قَدْ قَتَلَتْ صُوفِيًّا يَا عَابِدَ الْخَمْرِ الصَّلَاةُ حَلَتْ» (ص ۳۷). [= گل، بلبل مست را کشت. ای صوفی باده پرست نماز خوش است].

ترجمه منثور زلیخه: «تَفَتَّحَتِ الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ، فَرَأَاهَا الْبَلْبَلُ الْسُكْرَانُ مِنْ خَمْرَةِ الْحَبِّ فَسَقَطَ صَرِيْعًا، لَقَدْ طَابَتِ الصَّلَاةُ فِيَا عِبَادَ الْخَمْرِ أَيُّهَا الصُّوفِيُّونَ هَلُمَّ بِنَا» (ص ۳۸) [= گل سرخ شکفت و بلبل مست از شراب عشق، آن را دید و بر زمین افتاد و مرد، ای باده پرستان ای صوفیان بشتابید که نماز خوش است].

ترجمه الشواربی: «لَقَدْ تَفَتَّحَتِ الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ وَأُضْحَى الْبَلْبَلُ مُوْلَهَا؛ فِيَا أَيُّهَا الصُّوفِيُّونَ يَا عِبَادَ الْخَمْرِ، هَذَا هُوَ الْوَقْتُ الَّذِي تَجُوزُ فِيهِ صَلَاةُ الطَّرَبِ وَالْمَرْحُ» (ص ۱۵۳). [= گل سرخ شکفت و بلبل سرگشته شد، پس ای صوفیان ای باده پرستان اکنون زمانی است که نماز سرخوشی و شادمانی جایز است].

زلیخه در خوانش و فهم بیت دچار چند اشتباه فاحش شده است: ۱. در مصرع اول «گشت بلبل مست» کلمه «گشت» را به علت شباهت لفظی «گشت» خوانده و به اشتباه «قد قَتَلَتْ» ترجمه کرده است. ۲. در ترجمه منظوم معادل «گل حمراء» را فقط «الوردة» آورده و «حمرا» را فرو گذاشته است. ۳. در مصرع دوم «صلا» را «صلاة» و «صلاى سرخوشى» را «نماز خوش است؟!؟» فهمیده است؛ ۴. معادل «صوفیان باده پرست» را در ترجمه منظوم به شکل مفرد (= صوفی یا عابد الخمر) و در ترجمه منثور به صیغه جمع «عِبَادُ الْخَمْرِ» آورده است که ترجمه لفظ به لفظ و نادرست است، ۵. فعل «شکفته شد» به کلی در ترجمه منظوم حذف شده است. ۶. ترجمه منثور بیت بر خلاف ترجمه منظوم دارای اطناب بسیار است و مترجم با افزودن کلمات «فرآها، من خمره الحب، سقط صریعاً، هلم بنا» بیت حافظ را کلاً تحریف کرده است.

الشواربی ترکیب وصفی «بلبل مست» را بر اثر خوانش نادرست بیت، به صورت جمله خبری «أُضْحَى الْبَلْبَلُ مُوْلَهَا» [بلبل، سرگشته و شیدا شد] ترجمه کرده است، در حالیکه مقصود حافظ این است که «بلبل مست، صلاى سرخوشى یعنی منادی سرخوشى شد».

الشواری در ترکیب «صلای سرخوشی» کلمه «صلا» به معنی «ندا» را «صلاة» [= نماز] فهمیده و معادل آن را به اشتباه «صلاة الطرب و المرح» آورده است. چه بسا زلیخه با اعتماد بر ترجمه الشواری گرفتار این لغزش شده باشد. همچنین الشواری «صوفیان باده پرست» را تحت اللفظی و با دو منادا «أیها الصوفیون» و «یا عباد الخمر» ترجمه کرده است. تلقی وی از مصرع دوم این بوده است که «اکنون زمانی است که نماز سرخوشی در آن جایز است» و این برداشت غلط به تحریف پیام منجر شده است.

ترجمه پیشنهادی: «أیها الزهاد المتعطشون إلى معارقة الخمر فقد تفتحت الوردة الحمراء و أصبح البلیل المولّه ینادیکم إلى الشراب والطرب».

۵. جمع بندی و نتیجه گیری

– علی عباس زلیخه و امین الشواری هر دو در مواردی پیام زبان مبدأ را به خوبی دریافت نکرده اند و یا در خوانش ابیات دچار لغزش و کژفهمی شده اند و از انتقال مفاهیم و معانی اشعار حافظ به درستی برنیامده اند که در پاره ای اشعار این امر منجر به تحریف متن مبدأ شده است.

– گاهی هر دو مترجم از عهده فهم متن مبدأ برآمده اند، اما ترجمه آنان در انتقال مفاهیم به مخاطب عرب زبان دچار ضعف و سستی است و میان متن مبدأ و مقصد هیچ گونه هم تراز و همسنگی به چشم نمی خورد. به ویژه نثر زلیخه در موارد بسیاری از روانی، استحکام و استواری برخوردار نیست و گاه جمله ها و ساختار عبارت های زبان مقصد چندان دچار پریشانی و از هم گسیختگی و تعقید لفظی است که فهم آن بر خواننده دشوار است.

– در بسیاری موارد الشواری به سبب آشنایی بیشتر با زبان فارسی و اصطلاحات، تعبیر و استعارات دیوان حافظ در برابر گزینی ها و ارائه ترجمه ای مطلوب و مقبول موفق تر بوده است، اما علی عباس زلیخه چون با زبان حافظ و روح زبان فارسی آنگونه که لازمه چنین ترجمه ای است به اندازه کافی آشنا نبوده از فهم و درک برخی عناصر زبانی و آرایه های لفظی و به خصوص ایهام ها، بازی های زبانی و استعارات زیبا و دلنشین در اشعار حافظ و یافتن معادل های مناسب برای آن ها عاجز مانده و از عهده انتقال آن ها به زبان مقصد به درستی برنیامده است.

– زلیخه در ترجمه دیوان حافظ به شیوه‌ای یکسان پای‌بند نیست، گاه مترجمی مبدأگرا است که به ترجمه تحت‌اللفظی و یا لفظ به لفظ مقید است و سعی می‌کند تا به متن مبدأ کاملاً وفادار بماند و گاه نیز همچون مقصدگرایان به ترجمه آزاد و ارتباطی روی آورده است. این در حالی است که الشواری کوشیده است تا شیوه‌ای بینابین را برگزیند تا ضمن وفاداری به متن مبدأ، زبانی شیواتر را در انتقال معانی و مفاهیم برگزیند؛ گرچه در همه جا این توفیق نصیب او نشده است.

– الشواری در مقدمه کتاب درباره روش خود در ترجمه ابیات و اینکه چرا برخی غزل‌ها را علاوه بر نثر به نظم نیز برگردانده، توضیح کافی و قانع‌کننده ارائه داده است، اما زلیخه که گویا قصد ترجمه همه غزلیات حافظ هم به نظم و هم به نثر داشته، روش واحدی پیش نگرفته و ظاهراً هرگاه از ترجمه منظوم بیتی برنیامده، آن را رها کرده و به ترجمه منثور آن بسنده کرده است. در برخی ترجمه‌های منظوم که هرگز همسنگ و هم پایه ابیات حافظ نیست و نمونه‌هایی از آن‌ها را پیشتر دیدیم (به خصوص در ترجمه بیت «درخت دوستی نشان که کام دل به بار آرد: شجر الحب از رعه ثمار الخیر ثماره، و نبات الحقد اقلعه فلا تحصى أضراره») مترجم با گرفتار آمدن در گرداب وزن و قافیه، چندان سست و ضعیف و متصنعانه و سخیف شعر گفته است که شاید بهتر بود ایشان با اکتفا به ترجمه منثور به میدان سهمناک ترجمه منظوم پا نمی‌نهاد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Eenayatallah
Fatehinejad

<https://orcid.org/0009-0004-6924-5476>

منابع

آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۹۰). *حافظ در حوزه زبان عربی؛ مقاله «حافظ»*. چاپ یکم. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

- ابونواس، حسن. (۱۴۰۸). *دیوان؛ همراه با شرح حمزه اصفهانی*. تحقیق واگنر. چاپ یکم. قاهره: دارالکتب.
- برگ نیسی، کاظم. (۱۳۷۹). *دیوان حافظ*. چاپ یکم. تهران: انتشارات فکر روز.
- حافظ، شمس الدین محمد. (۱۳۶۷). *دیوان*. تحقیق پژمان بختیاری. چاپ پنجم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- دادبه، اصغر. (۱۳۹۰). *مکتب حافظ، مکتب رندی؛ مقاله «حافظ»*. چاپ یکم. تهران: مرکز دائرةالمعارف اسلامی.
- زریاب خویی، عباس. (۱۳۶۸). *آینه جام شرح مشکلات دیوان حافظ*. چاپ یکم. تهران: انتشارات علمی.
- زلیخه، علی عباس. (۲۰۱۴). *مجموع دیوان حافظ الشیرازی*. چاپ دوم. دمشق: الهيئة العامة السورية للكتاب.
- دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، (جمعی از نویسندگان). (۱۳۹۰). «حافظ». تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- الشواربی، ابراهیم امین. (۲۰۰۴). *آغانی شیراز (غزلیات حافظ الشیرازی)*. چاپ ۲. تهران: انتشارات فرهنگ مشرق زمین.
- عزیزی، محمدرضا. (۱۳۹۳). نقد و بررسی ترجمه غزلیات حافظ به عربی. *دوفصلنامه زبان و ادبیات عربی*، ۶ (۱۱)، ۷۳-۱۰۱. https://jall.um.ac.ir/article_30279.html

Translated References to English

- Azarnoush, A. (2011). *Hafez in the Domain of the Arabic Language; in Hafez entry*. 1st ed. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
- Abu Nuwas, H. (1988). *Diwan*; with commentary by Hamza Isfahani. edited by Wagner. 1st ed., Cairo: Dar al-Kutub. [In Persian]
- Al-Shawarbe, I. A. (2004). *Aghani Shiraz (Ghazals of Hafez al-Shirazi)*. 2nd ed., Tehran: Farhang-e Mashreq Zamin. [In Persian]

- Azizi, M. R. (2014). Critique and Analysis of the Arabic Translation of Hafez's Ghazals. *Journal of Arabic Language and Literature*, 6 (11), 73-101. https://jall.um.ac.ir/article_30279.html [In Persian]
- Barg Nisi, K. (2000). *Diwan of Hafez*. 1st ed., Tehran: Fekr-e Rooz Publications. [In Persian]
- Dadbeh, Asghar. (2011). *The School of Hafez, the School of Rendi; in Hafez entry*. 1st ed., Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
- Hafez, Sh. (1988). *Diwan*. edited by Pejman Bakhtiari. 5th ed. Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. [In Persian]
- The Great Islamic Encyclopedia (a collection of authors). (2011). *Hafez*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
- Zaryab Khoei, A. (1989). *Ayineh-ye Jam: A Commentary on the Complexities of Hafez's Diwan*. 1st ed., Tehran: Elmi Publications. [In Persian]
- Zalikha, A. A. (2014). *Majmou' Diwan Hafez al-Shirazi*, 2nd ed., Damascus: The Syrian General Organization for Books. [In Persian]

استناد به این مقاله: فاتحی‌نژاد، عنایت‌الله. (۱۴۰۳). رهیافتی به نقد و تحلیل ترجمه عربی برخی غزلیات حافظ از امین الشواری و علی عباس زلیخه. *دوفصلنامه پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، ۱۴(۳۱)، ۳۶۳-۳۹۲. doi: 10.22054/RCTALL.2025.79716.1737

Translation Researches in the Arabic Language and Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.